

Μέρος Α

Εισαγωγή

Ο καθημερινός λόγος έχει κατακλυσθεί από έννοιες όπως *οικονομία της (ψηφιακής) πλατφόρμας* (platform economy) καθώς και από άλλους συναφείς και πρόσφατα εισαχθέντες όρους, οι οποίοι εμφανίζονται πρωτογενώς στην αγγλική γλώσσα και έχουν συχνά δυσδιάκριτα τα μεταξύ τους εννοιολογικά όρια, π.χ. *οικονομία του διαμοιρασμού* (shared economy), *κατά-παραγγελία οικονομία* (on demand economy) ή *οικονομία των προσωρινών και ευέλικτων μορφών εργασίας* (gig economy). Οι έννοιες αυτές παρουσιάζονται ως έκφραση των πιο σημαντικών νέων οικονομικών φαινομένων, που αντιπροσωπεύουν τις διαρκέστερες και βαθύτερες τάσεις στην εξέλιξη των καπιταλιστικών οικονομιών και που προοιωνίζονται βαρυσήμαντους (για πολλούς, δυστοπικούς) μετασχηματισμούς στα επιχειρηματικά μοντέλα και στις μορφές εργασίας.

Πρόκειται, κατά κύριο λόγο, στην άμεση εμπορική τους μορφή, για τις εφαρμογές που παρέχουν τους ψηφιακούς χώρους όπου μπορούν να συναντηθούν και να συνδιαλλαγούν μεταξύ τους πωλητές και αγοραστές προϊόντων, πάροχοι και καταναλωτές υπηρεσιών, με την παρακράτηση συνήθως - εκ μέρους του ιδιοκτήτη της πλατφόρμας- ενός ποσοστού της χρηματικής αξίας της συναλλαγής ως κόστους διαμεσολάβησης.

Τέτοια παραδείγματα αποτελούν η γνωστή μας πλέον στην Ελλάδα **Airbnb** (πλατφόρμα μεσολάβησης στην βραχυχρόνια μίσθωση κατοικιών), η **Booking.com** (μεσολάβηση στην ενοικίαση τουριστικών καταλυμάτων), η αμερικανική **Amazon** και η κινεζική **Alibaba** (μεσολάβηση στην πώληση και αγορά προϊόντων λιανικού εμπορίου) και η **Uber** (μεσολάβηση στην χρήση οχημάτων για μεταφορά), η οποία, ενώ το επιχείρησε, δεν κατάφερε (ακόμη) να εδραιώσει την παρουσία της στην Ελλάδα, αν και -στο ίδιο περίπου πλαίσιο- είναι πρόσφατη η δημόσια συζήτηση για την **Beat** (παλαιότερα γνωστή ως **Taxibeat**) πλατφόρμα διαμεσολάβησης για τη μίσθωση ταξί.

Υπό μια ευρύτερη έννοια, και χωρίς να υπεισέρχεται πάντοτε στη συντελούμενη συναλλακτική σχέση η άμεση χρηματική διάσταση εκ μέρους των χρηστών, ψηφιακές πλατφόρμες -και μάλιστα ακόμα σημαντικότερες από τις προαναφερθείσες- είναι το Facebook και η Alphabet (Google), που μαζί με τις

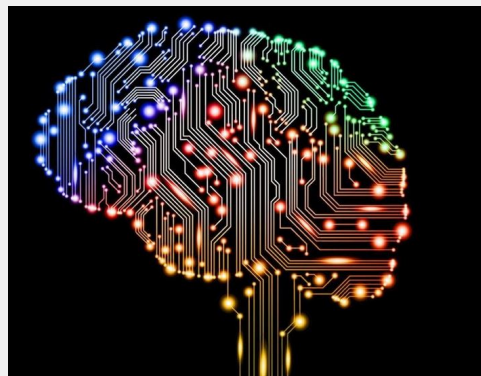
Apple και Microsoft ελέγχουν πλέον την ψηφιακή μας ζωή (Σμυρναίος, 2018). Αν προσθέσουμε σε όλα αυτά εφαρμογές όπως το Youtube, Instagram, LinkedIn, Viber, Snapchat, WhatsApp, Tinder, Twitter και Messenger, σχεδόν ολοκληρώνεται η βασική εικόνα του ψηφιακού μας κόσμου.

Η αξιολόγηση αυτών των νέων μορφών διαμεσολάβησης, είτε πρόκειται για την αγορά ενός βιβλίου (Amazon), είτε για την επικοινωνία με γνωστούς (Facebook), την επαγγελματική επικοινωνία (LinkedIn), την αναζήτηση και πλοήγηση προς μια διεύθυνση (Google maps) ή την αναζήτηση πληροφοριών στο διαδίκτυο (Google Chrome), ποικίλλει σε σχέση με τη σκοπιά από την οποία κάποιος-α βλέπει και αντιμετωπίζει αυτές τις -όντως αξιοσημείωτες- εξελίξεις.

Πολλοί υπερασπιστές της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων και αισιόδοξοι «αναπτυξιολάγνοι» ισχυρίζονται ενθουσιωδώς ότι σε αυτά τα νέα επιχειρηματικά μοντέλα εκφράζεται το δυναμικό μέλλον της οικονομίας και φύεται η ελπίδα για αύξηση της παραγωγικότητας και υπέρβαση της κρίσης και της παρατεταμένης υψηλής ανεργίας.

Από την άλλη μεριά, η πλευρά της τεchnοφοβικής απαισιοδοξίας βλέπει μπροστά της ένα απολύτως ζοφερό μέλλον στο οποίο οι ευφυείς μηχανές θα εκδιώξουν τον άνθρωπο από τις παραγωγικές δραστηριότητες, τα φυσικά οικοσυστήματα θα καταρρεύσουν και η κοινωνική ζωή -δημόσια και ιδιωτική- θα καταντήσει μια τεχνολογικά επιτηρούμενη σφαίρα ανελευθερίας.

Σε διάκριση με αυτές τις οπτικές, όσοι εγγράφουν τα νέα τεχνολογικά, οικονομικά και εργασιακά φαινόμενα στη συνεχή προσπάθεια του κεφαλαίου να βρει νέα πεδία και τρόπους κερδοφορίας, υπογραμμίζουν τους κινδύνους περαιτέρω αύξησης της εκμετάλλευσης, της ανισότητας, του κοινωνικού ελέγχου και της χειραγώγησης σε βάρος της πλειονότητας των εργαζομένων και αναδεικνύουν με σκεπτικισμό τα όρια των τεχνολογικών και οργανωτικών καινοτομιών μέσα στο περιοριστικό πλαίσιο του καπιταλισμού.

Από την άλλη μεριά όμως βλέπουν σε κάποιες από αυτές τις τεχνολογικές καινοτομίες (στην παρούσα ή έστω σε μια τροποποιημένη μορφή τους) την -υπό άλλους κοινωνικούς καθορισμούς- δυνατότητα απομάκρυνσης του ανθρώπου από την καταναγκαστική αναγκαιότητα της βιοποριστικής εργασίας, επομένως, τη δυνατότητα διεκδίκησης περισσότερου ελεύθερου χρόνου και, μαζί με αυτό, την ελπίδα απελευθέρωσης από τα ιδεολογικά δεσμά της ηγεμονεύουσας ελίτ και την επίτευξη ανεμπόδιστης πρόσβασης όλων στα σημαντικά επιτεύγματα της επιστήμης και του πολιτισμού. Με άλλα λόγια, αυτοί οι τελευταίοι, έλκονται από μια -καθόλου εξασφαλισμένη ή αυτονόητη, εντούτοις αναγκαία και επιθυμητή- προοπτική κοινωνικής και πολιτικής χειραφέτησης, ισότητας, εξανθρωπισμού και αποκατάστασης της οικολογικής ισορροπίας. Ο Nick Srnicek ανήκει σαφώς σε αυτή την τελευταία σχολή σκέψης. Εργάζεται μέσα στην ευρύτερη παράδοση του αντι-καπιταλισμού και αποτελεί έναν οξύ κριτικό του νεοφιλελευθερισμού.

Στο παρόν κείμενο θα επιχειρηθεί μια παρουσίαση -και λιγότερο μια κριτική αποτίμηση- των επισημάνσεων που κάνει ο Srnicek σχετικά με την προϊστορία, τα χαρακτηριστικά και τις προοπτικές του επιχειρηματικού μοντέλου της ψηφιακής πλατφόρμας καθώς και κάποιες σκέψεις με αφορμή τη μελέτη του βιβλίου του, που εκδόθηκε το 2017, με τίτλο **Καπιταλισμός της ψηφιακής πλατφόρμας**.

Ο συγγραφέας, το θεωρητικό υπόβαθρο και οι προηγούμενες συμβολές του

Ο Καναδός Nick Srnicek, γεννημένος το 1982, είναι Λέκτορας Ψηφιακής Οικονομίας στο King's College London, στο Τμήμα Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Επιστημών (Department of Digital Humanities). Πριν την

ένταξή του, το 2017, στο δυναμικό του King's College δίδαξε στο University of Westminster, στο University of West London, στο UCL και στο City, University of London. Το 2013, την ίδια χρονιά που ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή στο London School of Economics, με τίτλο *Representing complexity: the material construction of world politics*, δημοσίευσε μαζί με τον Alex Williams μια μονογραφία, που έκανε αίσθηση, με τίτλο **“Accelerate: Manifesto for an accelerationist politics”**[1].

Στο σύντομο αυτό κείμενο οι δύο συγγραφείς ισχυρίζονται ότι ο παγκόσμιος πολιτισμός θα αντιμετωπίσει κατακλυσμιαίες αλλαγές οι οποίες θα θέσουν υπό αμφισβήτηση τους κανόνες και τις αρχές της πολιτικής όπως αυτές εδραιώθηκαν από την ίδρυση των εθνών-κρατών, την ανάδυση του καπιταλισμού και τους πολέμους του 20ου αιώνα.

Η πιο σημαντική από αυτές είναι η κατάρρευση του κλιματικού συστήματος με συνέπειες απειλητικές για την ίδια τη ζωή σε πλανητικό επίπεδο. Επίσης, επισημαίνεται η σημασία της οικονομικής κρίσης την οποία οι κυβερνήσεις διαχειρίζονται, ακολουθώντας νεοφιλελεύθερες επιλογές, με πολιτικές λιτότητας, μαζική ανεργία, στασιμότητα ή μείωση μισθών και διάλυση του κοινωνικού κράτους. Σε αντίθεση με τις επιταχυνόμενες καταστροφές που επιφέρει ο καπιταλισμός επ' ωφελεία των λίγων ισχυρών, η θεωρία και η πολιτική των υποτελών τάξεων αδυνατεί να παραγάγει νέες ιδέες και μορφές οργάνωσης για να μετασχηματίσει τις κοινωνίες προς όφελος των πολλών, και έτσι η πιθανότητα ενός βιώσιμου μέλλοντος κοινωνικής ισότητας ακυρώνεται. Σε αυτό το πλαίσιο, η απουσία ενός σύγχρονου ριζοσπαστικού κοινωνικού και οικονομικού οράματος και ενός αντίστοιχου πολιτικού σχεδίου για το μέλλον είναι εμφανής.

Οι δύο συγγραφείς εξέλιξαν τον προβληματισμό τους δύο χρόνια μετά, το 2015, με την έκδοση του βιβλίου ***Inventing the Future: Postcapitalism and a World without Work***, το οποίο, επίσης, συζητήθηκε και σχολιάστηκε ευρύτατα. Το συγκεκριμένο βιβλίο κινείται στην παράδοση των προσεγγίσεων της αντι-εργασίας[2] (anti-work politics) και προσπαθεί να τις συνδυάσει με το πλαίσιο των σύγχρονων τεχνολογικών αλλαγών. Εκεί εκθέτουν την άποψή τους για την ανάγκη μιας συνολικής αντίθεσης στη λιτότητα και τον νεοφιλελευθερισμό και εστιάζουν στις πιθανές συνέπειες των τεχνολογικών αλλαγών, ειδικά της αυτοματοποίησης που αναμένεται να αυξήσει την ανεργία, επομένως να δημιουργήσει ένα «πλεόνασμα πληθυσμού».

Στο *Inventing the Future* οι Srnicek και Williams ασκούν κριτική σε μια παραδοσιακή προσέγγιση πολλών αριστερών και εργατικών κομμάτων και κινημάτων, την οποία ονομάζουν «λαϊκή πολιτική» (folk politics). Ισχυρίζονται ότι τα καθιερωμένα αιτήματα που συνήθως τίθενται σε τοπικό πλαίσιο για συντάξεις, κοινωνική ασφάλιση κ.ο.κ. έχουν σε κάποιο βαθμό ξεπεραστεί από την ίδια την πραγματικότητα και πρέπει να δώσουν τη θέση τους (ή έστω να συμπληρωθούν) από ένα νέο σύνολο απαιτήσεων εντός του οποίου πρέπει να ξεχωρίζουν η πλήρης αυτοματοποίηση σε συνδυασμό με την μείωση της ανθρώπινης εργασίας και το καθολικό βασικό εισόδημα (universal basic income).

Το δεύτερο βιβλίο που υπογράφει ο Srnicek -μόνος του αυτή τη φορά- είναι το ***Platform Capitalism (Ο καπιταλισμός της ψηφιακής πλατφόρμας)***, Polity Press, 2017), που αποτελεί αντικείμενο της ανάλυσης που ακολουθεί. Τα τρέχοντα ενδιαφέροντα του Srnicek εστιάζονται στην ψηφιακή οικονομία, την πολιτική της αντι-εργασίας, την ανάπτυξη της Μαρξιστικής οικονομίας και την πολιτική οικονομία της τεχνητής νοημοσύνης. Το επόμενο βιβλίο του (μαζί με την Helen Hester) θα έχει τον τίτλο *After Work: The fight for free time*.

Το βιβλίο «Καπιταλισμός της ψηφιακής πλατφόρμας»: Δομή, περιεχόμενα, οπτική και επιδιώξεις

Το βιβλίο **Καπιταλισμός της ψηφιακής πλατφόρμας**, μετά από μια σύντομη επεξηγηματική εισαγωγή, χωρίζεται σε τρία κεφάλαια που το καθένα αντιστοιχεί σε μία από τις τρεις εξεταζόμενες φάσεις της

νέας ψηφιακής οικονομίας:

α) το παρελθόν, το πώς φτάσαμε ως εδώ, με τίτλο «Η μεγάλη κάμψη», όπου εξετάζονται το τέλος της μεταπολεμικής ευημερίας, η ανάδυση των νέων τεχνολογιών και η παγκόσμια κρίση που ξεκίνησε το 2008,

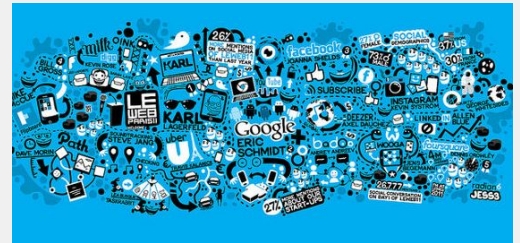
β) το παρόν, κεφάλαιο ομότιτλο με τον γενικό τίτλο του βιβλίου, όπου παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά των ψηφιακών πλατφορμών και αναλύονται πέντε διακριτά είδη ψηφιακής πλατφόρμας και

γ) το μέλλον, με τίτλο «Οι μεγάλοι πόλεμοι των πλατφορμών», όπου εξετάζονται οι τάσεις, οι προκλήσεις και οι μελλοντικές προοπτικές.

Στην Εισαγωγή ο Srnicek (2017, σελ. 1)^[3] παρατηρεί ότι τα βιβλία για τα θέματα των νέων ψηφιακών τεχνολογιών δεν είναι λίγα, ωστόσο πολλοί συγγραφείς εστιάζουν στην ιδιωτικότητα και στην κρατική κυριαρχία παραβλέποντας θέματα αναφορικά με την ιδιοκτησία και την κερδοφορία.

Μια άλλη ομάδα συγγραφέων βλέπει τις επιχειρήσεις ως πραγματοποιήσεις συγκεκριμένων ιδεών και αξιών και κριτικάρει το γεγονός ότι δεν δρουν ανθρωπιστικά, συνεπώς και σε αυτή την περίπτωση παραγνωρίζονται το οικονομικό πλαίσιο και οι επιτακτικές απαιτήσεις του καπιταλιστικού συστήματος.

Άλλοι συγγραφείς εξετάζουν πράγματι τις αναδυόμενες οικονομικές τάσεις, αλλά τις παρουσιάζουν αποσυνδεδεμένες από την ιστορία τους, δηλ. δεν αναρωτιούνται γιατί έχουμε αυτή την οικονομία που έχουμε ή δεν αναγνωρίζουν στη σημερινή οικονομία την προσπάθεια απάντησης στα «χθεσινά» προβλήματα.

Τέλος, ένας αριθμός συγγραφέων αναγνωρίζει ότι η εργασία στην ψηφιακή οικονομία συνιστά μια καμπή στη σχέση εργαζομένων και κεφαλαίου, αλλά αφήνει εκτός συζήτησης κάθε ανάλυση για τις ευρύτερες οικονομικές τάσεις και τον ενδοκαπιταλιστικό ανταγωνισμό. Ο συγγραφέας αντιθέτως κάνει σαφές ότι εξετάζει τις επιχειρήσεις της νέας τεχνολογίας ως καπιταλιστικές επιχειρήσεις, δηλαδή ως επιχειρήσεις που λειτουργούν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Δεν τις εξετάζει ως «πολιτισμικά φαινόμενα» (αν και περιλαμβάνει αναφορές για αυτή τη διάσταση η οποία δεν είναι καθόλου δευτερεύουσα ως προς την ικανότητά τους να ασκούν επιτυχείς εμπορικές δραστηριότητες), ούτε ως πολιτικούς φορείς που επιθυμούν να ασκήσουν εξουσία, αλλά ως οικονομικές μονάδες που επιδιώκουν αδιάκοπα νέα προϊόντα, νέες αγορές, νέους τρόπους εκμετάλλευσης και περισσότερο κέρδος.

Από την αρχή ο Srnicek (2017, σελ. 3) θέτει ένα καίριο ερώτημα αναφορικά με το πού πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας εάν θέλουμε να εκτιμήσουμε τα αποτελέσματα της ψηφιακής τεχνολογίας στον καπιταλισμό. Πρέπει, απαντά, να κοιτάξουμε στις επιχειρήσεις τεχνολογίας. Ωστόσο, ο τομέας αυτός, με τη στενή του έννοια, είναι τελικά ένα μικρό μέρος της οικονομίας (στις ΗΠΑ, μόλις το 6,8% της προστιθέμενης αξίας και το 2,5% του εργατικού δυναμικού), ενώ η ψηφιακή οικονομία είναι κάτι ευρύτερο από τον τεχνολογικό τομέα και μόνο. Αφορά επιχειρήσεις προερχόμενες από πολλούς διαφορετικούς κλάδους οι οποίες χρησιμοποιούν τεχνολογίες πληροφορικής, διαχειρίζονται δεδομένα και αξιοποιούν το διαδίκτυο στο πλαίσιο του επιχειρησιακού τους μοντέλου. Υπό αυτή την έννοια η ψηφιακή οικονομία είναι πολύ μεγαλύτερη σε μέγεθος από ότι ο στενός τεχνολογικός τομέας της πληροφορικής· παράγει καινοτομία και επηρεάζει καθοριστικά το σύνολο της οικονομικής ζωής, έτσι ώστε η σπουδαιότητά της να συγκρίνεται με αυτήν των χρηματοοικονομικών.

Επιπλέον, η «ηγεμονία» του τεχνολογικού τομέα δεν συνίσταται μόνο στην οικονομική αλλά επεκτείνεται και στην ιδεολογική επιρροή, με τη διάδοση και επιβολή μηνυμάτων και παραδοχών που σηματοδοτούν κυρίαρχους τρόπους σκέψης και καθοδηγούν συλλογικές και ατομικές πρακτικές: οι πόλεις πρέπει να

γίνουν πιο «έξυπνες», οι εργαζόμενοι πιο «ευέλικτοι», οι επιχειρήσεις να αναδιοργανωθούν οργανωτικά και να αναδιαρθρωθούν τεχνολογικά, οι κυβερνήσεις να συρρικνώσουν την παρέμβαση και τις δαπάνες τους, και τα παρόμοια.

Με βάση αυτές τις γενικές υποθέσεις, το κεντρικό επιχείρημα του βιβλίου, όπως σημειώνει ο ίδιος ο συγγραφέας (2017, σελ. 5), είναι ότι

«εξαιτίας της μακρόχρονης πτώσης της κερδοφορίας από τη βιομηχανική δραστηριότητα, ο καπιταλισμός έχει στραφεί στα δεδομένα (data) αντιμετωπίζοντάς τα ως έναν τρόπο να διατηρηθεί η οικονομική ανάπτυξη και η ζωτικότητα έναντι ενός υποτονικού βιομηχανικού τομέα. Τον 21ο αιώνα, με βάση τις αλλαγές στις ψηφιακές τεχνολογίες, τα δεδομένα έχουν γίνει ολόένα και πιο κεντρικά για τις επιχειρήσεις και τις σχέσεις τους με τους εργαζόμενους, τους πελάτες και τους άλλους καπιταλιστές.

Η πλατφόρμα έχει αναδειχθεί ως ένα νέο επιχειρηματικό μοντέλο, ικανό να εξάγει και να ελέγχει τεράστιες ποσότητες δεδομένων, και μέσω αυτής της αλλαγής έχουμε δει την άνοδο μεγάλων μονοπωλιακών επιχειρήσεων. Σήμερα ο καπιταλισμός των οικονομιών υψηλού και μεσαίου εισοδήματος κυριαρχείται όλο και περισσότερο από αυτές τις επιχειρήσεις και η δυναμική που περιγράφεται σε αυτό το βιβλίο υποδηλώνει ότι η τάση πρόκειται να συνεχιστεί. Στόχος [του βιβλίου] είναι να εξεταστούν αυτές οι πλατφόρμες στο πλαίσιο της ευρύτερης οικονομικής ιστορίας, να γίνουν κατανοητές ως μέσο για τη εξασφάλιση κέρδους και να αναλυθούν ορισμένες από τις τάσεις που παράγονται ως αποτέλεσμα της λειτουργίας τους.»

Το παρελθόν: Πώς φτάσαμε στο μοντέλο της ψηφιακής πλατφόρμας;

Στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφεται συνοπτικά η πορεία των αναπτυγμένων οικονομιών από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και ύστερα με έμφαση στις κρίσεις που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του σημερινού οικονομικού τοπίου. Η προσπάθεια του συγγραφέα είναι να εξηγηθεί η ανάδυση των τεχνολογιών που σήμερα κυριαρχούν ως αποτέλεσμα βαθύτερων τάσεων του καπιταλισμού.

Η άποψη του Srnicek (2017, σελ. 9) είναι ότι υπάρχουν τρεις «στιγμές» στη σχετικά πρόσφατη ιστορία του καπιταλισμού που έχουν ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα συγκυρία: η αντίδραση στην ύφεση της δεκαετίας του 1970, η έκρηξη των επιχειρήσεων νέας τεχνολογίας της δεκαετίας του 1990 και η αντίδραση στην κρίση του 2008.

Κάθε μία από αυτές τις περιόδους, με το ιδιαίτερο περιεχόμενο που εξέλαβε, έθεσε το σκηνικό για τη νέα ψηφιακή οικονομία και καθόρισε τους τρόπους με τους οποίους αυτή έχει αναπτυχθεί. Για να κατανοήσουμε όμως αυτές τις εξελίξεις, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι, πέρα από τα όποια συγκυριακά συμβάντα, ο καπιταλισμός, ως παραγωγικό και κοινωνικό σύστημα, έχει ορισμένα αμετάβλητα χαρακτηριστικά, τα οποία λειτουργούν ως θεμελιώδεις παράμετροι και αναγκαιότητες για οποιαδήποτε δεδομένη ιστορική περίοδο. Αν λοιπόν χρειάζεται να εξηγήσουμε τα αίτια, τη δυναμική και τις συνέπειες της σημερινής κατάστασης, πρέπει πρώτα να καταλάβουμε πώς λειτουργεί ο καπιταλισμός και ειδικότερα τι τον κάνει ικανό να προσαρμόζεται και να αναπτύσσεται, αξιοποιώντας μάλιστα τις ίδιες τις κρίσεις του για αυτό το σκοπό. Σύμφωνα με τον Srnicek (2017, σελ. 10) ο καπιταλισμός, μεταξύ όλων των μέχρι σήμερα τρόπων παραγωγής, έχει επιδείξει επιτυχία στην αύξηση των επιπέδων παραγωγικότητας και αυτό το κατάφερε μέσω μιας αλλαγής στις κοινωνικές σχέσεις, ιδιαίτερα στις σχέσεις ιδιοκτησίας: για πρώτη φορά, σε γενικευμένο (συστημικό) επίπεδο, οι παραγωγοί του κοινωνικού προϊόντος (οι εργαζόμενοι άνθρωποι) διαχωρίζονται από τα μέσα παραγωγής και, για να εξασφαλίσουν τα αγαθά που χρειάζονται για επιβίωση, πρέπει πλέον να στραφούν στην αγορά.

Η παραγωγή προσανατολίζεται στην (και εξαρτάται από την) αγορά. Μόνο πουλώντας κάποιος εμπορεύματα στην αγορά (ή παρέχοντας υπηρεσίες) μπορεί να αποκτήσει τα χρήματα που είναι αναγκαία για την προμήθεια των απαραίτητων για την επιβίωση αγαθών. Η συστηματική και καθολική προσφυγή στην αγορά οδήγησε στην αύξηση των ανταγωνιστικών ενεργειών για μείωση του κόστους παραγωγής σε σχέση με τις τιμές. Το αποτέλεσμα αυτών των ανταγωνιστικών ενεργειών, τονίζει ο Srnicek (2017, σελ. 11-12),

«εκφράστηκε στις μεσοπρόθεσμες τάσεις του καπιταλισμού: οι τιμές μειώθηκαν σταδιακά στο επίπεδο του κόστους, τα κέρδη στις διάφορες βιομηχανίες εξισώθηκαν και η αμείλικτη ανάπτυξη επιβλήθηκε ως η καθολική λογική του καπιταλισμού. Αυτή η λογική συσώρευσης έγινε ένα εσωτερικό και δεδομένο στοιχείο, ενσωματωμένο στην κάθε απόφαση του επιχειρηματία: ποιους να προσλάβει, πού να επενδύσει, τι να οικοδομήσει, τι να παραγάγει, ποιος να πουλήσει και ούτω καθεξής.

Μια από τις σημαντικότερες συνέπειες αυτού του σχηματικού μοντέλου καπιταλισμού είναι ότι απαιτεί συνεχή τεχνολογική αλλαγή. Στην προσπάθεια να μειώσουν το κόστος, να χτυπήσουν τους ανταγωνιστές τους, να ελέγξουν τους εργαζόμενους, να μειώσουν τους χρόνους παραγωγής και να κερδίσουν μερίδιο αγοράς, οι καπιταλιστές έχουν κίνητρο να μετασχηματίζουν συνεχώς την εργασιακή διαδικασία. Αυτή ήταν η πηγή του τεράστιου δυναμισμού του καπιταλισμού, καθώς οι καπιταλιστές τείνουν να αυξάνουν συνεχώς την παραγωγικότητα της εργασίας και αγωνίζονται να ξεπεράσουν ο ένας τον άλλο στην απόκτηση κερδών. Αλλά η τεχνολογία είναι επίσης κεντρική στον καπιταλισμό και για άλλους λόγους.

Έχει συχνά χρησιμοποιηθεί για να αποειδικεύσει εργάτες και να υπονομεύσει την εξουσία των ειδικευμένων εργαζομένων (αν και υπάρχουν και αντίθετες τάσεις επανακατάρτισης και αναβάθμισης δεξιοτήτων). Αυτές οι τεχνολογίες αποειδίκευσης επιτρέπουν στους φθηνότερους και πιο ευέλικτους εργαζομένους να εισέλθουν και να αντικαταστήσουν τους ειδικευμένους, καθώς και να μεταφερθούν οι διανοητικές λειτουργίες και διαστάσεις της εργασίας στη διοίκηση της επιχείρησης αντί να τις αφήσουν στα χέρια των εργαζομένων στην παραγωγή. Πίσω από αυτές τις τεχνικές αλλαγές, όμως, βρίσκεται ο ανταγωνισμός και ο αγώνας, τόσο μεταξύ των τάξεων, όσο και μεταξύ των ίδιων των καπιταλιστών, στις προσπάθειές τους να μειώσουν το κόστος παραγωγής κάτω από τον κοινωνικό μέσο όρο.»

Ο Srnicek συνεχίζει εκθέτοντας τα βασικά χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής καπιταλιστικής ανάπτυξης στον δυτικό κόσμο κατά τα μέσα του 20ου αιώνα (κυριαρχία της αμερικανικής βιομηχανίας, μαζική παραγωγή σε μεγάλα εργοστασιακά συγκροτήματα, σοσιαλδημοκρατική συναίνεση, κράτος πρόνοιας, αυξημένα ποσοστά απασχόλησης, σταθερές εργασίες, αυξημένη κερδοφορία των επιχειρήσεων, σταδιακή αύξηση των μισθών, εγγυημένες συντάξεις κ.ο.κ.) που εξασφάλισαν μια σχετικά ομαλή τριακονταετία. Στα μέσα της δεκαετίας του '70, ωστόσο, η φθίνουσα κερδοφορία (εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσης, του ανταγωνισμού τιμών που προκάλεσε η είσοδος της Γερμανίας και της Ιαπωνίας στον διεθνή ανταγωνισμό κ.τ.λ.) υποχρέωσε τις βιομηχανίες να επιχειρήσουν μια διαδικασία αναδιάρθρωσης των επιχειρηματικών τους μοντέλων (Srnicek, 2017, σελ. 14-15). Είναι η περίοδος που έρχονται στο προσκήνιο -ως ανταγωνιστές του «φορντικού μοντέλου»- οι «κύκλοι ποιότητας», η «ευέλικτη εξειδίκευση» και η «λιτή παραγωγή», αλλά και που σταδιακά, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, εκδηλώνεται μια επίθεση στην οργανωμένη δύναμη της εργασίας (μείωση του ρόλου των συνδικάτων, υποβάθμιση των συλλογικών διαπραγματεύσεων) και κατ' επέκταση στους ίδιους τους εργαζόμενους, με μειώσεις μισθών, συρρίκνωση του δημόσιου τομέα της οικονομίας, απολύσεις και εξωτερικές αναθέσεις έργων.

Εντούτοις, και παρά την οικονομική ανάπτυξη της δεκαετίας του '90, η πτώση των ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας συνεχιζόταν με εξαίρεση τις επιχειρήσεις νέας τεχνολογίας (dot-com). Σύμφωνα με τον Srnicek (2017, σελ. 19) οι πιο σημαντικές πτυχές της δεκαετίας του 1990, που σχετίζονται με την σημερινή ραγδαία τεχνολογική επέκταση, ήταν η «εγκατάσταση μιας βάσης υποδομών για την ψηφιακή οικονομία και η σταδιακή στροφή προς μια εξαιρετικά ευνοϊκή νομισματική πολιτική». Αυτό που ακολούθησε ήταν η δημιουργία και ανάπτυξη επιχειρήσεων σχετικών με τις επικοινωνίες, τους υπολογιστές και το διαδίκτυο. Μέσα σε λίγα χρόνια (1995-2000) αυτή η επενδυτική και επιχειρηματική δραστηριότητα γιγαντώθηκε.

«Ο ενθουσιασμός για τη νέα βιομηχανία μεταφράστηκε σε μια μαζική εισροή κεφαλαίων για αγορά παγίων σχετικά με το διαδίκτυο. Ενώ οι επενδύσεις σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές και τεχνολογία της πληροφορίας συνεχίζονταν εδώ και δεκαετίες, το επίπεδο των επενδύσεων στην περίοδο μεταξύ 1995 και 2000 παραμένει πρωτοφανές μέχρι σήμερα. Το 1980 το επίπεδο των ετήσιων επενδύσεων σε υπολογιστές και περιφερειακό εξοπλισμό ήταν 50,1 δισ. δολάρια· το 1990 έφθασε τα 154,6 δισ. δολάρια και -στο υψηλότερο επίπεδο της φούσκας- το 2000, έφθασε την αξεπέραστη κορυφή των 412,8 δισ. δολαρίων.

Αυτή ήταν, επίσης, μια παγκόσμια στροφή: στις οικονομίες χαμηλού εισοδήματος, οι τηλεπικοινωνίες ήταν ο μεγαλύτερος τομέας άμεσων ξένων επενδύσεων τη δεκαετία του 1990 με μια επένδυση πάνω από 331 δισ. δολάρια. Οι εταιρείες άρχισαν να δαπανούν τεράστια ποσά για τον εκσυγχρονισμό της υπολογιστικής τους υποδομής και, σε συνδυασμό με μια σειρά κανονιστικών αλλαγών που εισήγαγε η αμερικανική κυβέρνηση, τέθηκε η βάση για την κυρίαρχη θέση του Διαδικτύου στα πρώτα χρόνια της νέας χιλιετίας.

Συγκεκριμένα, αυτή η επένδυση σήμαινε την εγκατάσταση εκατομμυρίων μιλίων οπτικών ινών και υποβρυχίων καλωδίων, την επίτευξη σημαντικής προόδου στον σχεδιασμό λογισμικού και δικτύων και την πραγματοποίηση μεγάλων επενδύσεων σε βάσεις δεδομένων και διακομιστές.

Αυτή η διαδικασία επιτάχυνε επίσης την τάση εξωτερικής ανάθεσης εργασιών που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970 και που στη συνέχεια έγινε ευκολότερη τόσο στο επίπεδο της έναρξης όσο και σε αυτό της διαχείρισης, δεδομένου ότι τα κόστη συντονισμού μειώθηκαν δραστικά και η διαδικασία διευκολύνθηκε από τους νέους τρόπους παγκόσμιας επικοινωνίας και τις αλυσίδες εφοδιασμού.» (Srnicek, 2017, σελ. 21-22)

Από αυτή την άποψη, η τεχνολογική έκρηξη της δεκαετίας του 1990, παρότι μεσολάβησε το σκάσιμο της φούσκας το Μάρτιο 2000, με την κατάρρευση του δείκτη Nasdaq στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης [4] και την ανάσχεση της ξέφρενης κούρσας των επιχειρήσεων dot-com, έθεσε τις βάσεις για τη σημερινή ψηφιακή οικονομία.

Η εμπιστοσύνη στη διευκολυντική νομισματική πολιτική συνεχίστηκε και οι απανωτές μειώσεις επιτοκίων στις οποίες προχώρησε η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ στην προσπάθειά της να αποτρέψει τη γενίκευση της κρίσης οδήγησαν -μεταξύ άλλων- σε συνθήκες φτηνού δανεισμού και σε αναζήτηση επενδυτικών ευκαιριών. Τα χαμηλά επιτόκια δεν ενθάρρυναν τις κλασσικές χρηματοοικονομικές επενδύσεις, αντιθέτως προσέλκυσαν χρήματα σε παρακινδυνευμένες επενδυτικές πρωτοβουλίες υψηλού ρίσκου, αλλά και σχετικά σύντομης και υψηλής απόδοσης, καμουφλαρισμένες μέσα σε περίπλοκα χρηματιστηριακά παράγωγα και «προστατευμένες» από επισφαλή ασφάλιστρα κινδύνου. Οι παράτολμες αυτές πρακτικές απέδιδαν μέχρι το Σεπτέμβριο 2008, οπότε, με αφορμή την κατάρρευση της αγοράς ενυπόθηκων δανείων στις ΗΠΑ, ξέσπασε η μεγάλη οικονομική κρίση που συντάραξε τον κόσμο.

Στην περίπτωση των ΗΠΑ, που αναφέρεται στο βιβλίο, η προσπάθεια ελέγχου των συνεπειών της κρίσης περιλάμβανε ένα τεράστιο πακέτο διάσωσης τραπεζών ύψους 700 δισ. δολαρίων και πολλά άλλα μέτρα που φόρτωναν το βάρος της ανάταξης στις παρεμβάσεις του δημόσιου τομέα και μετέτρεψαν το υψηλό ιδιωτικό σε υψηλό δημόσιο χρέος μετά την κρίση. Και πάλι η μείωση των επιτοκίων θεωρήθηκε αναγκαία παρέμβαση. Όπως σημειώνει ο Srnicek (2017, σελ. 25), «από το 2008 μέχρι το 2016, οι νομισματικοί φορείς μείωσαν τα επιτόκια 637 φορές. Αυτό [...] δημιούργησε ένα περιβάλλον χαμηλού επιτοκίου για την παγκόσμια οικονομία – βασική προϋπόθεση για να δημιουργηθούν τμήματα της σημερινής ψηφιακής οικονομίας». Το *περιβάλλον χαμηλών επιτοκίων* (νομισματική πολιτική) σε συνδυασμό με την *αύξηση των εταιρικών ταμειακών διαθεσίμων* (που προήλθε από αύξηση της κερδοφορίας πολλών μεγάλων τεχνολογικών επιχειρήσεων εν μέσω κρίσης και λιτότητας για εργαζόμενους και άνεργους) και την *τεραστίων διαστάσεων φορο-αποφυγή* (διαρροή δημόσιων εσόδων), μέσω των διαφόρων «φορολογικών παραδείσων», οδήγησε αρκετές μεγάλες εταιρείες στο να διαθέτουν σημαντικά χρηματικά ποσά προς επένδυση. Το εύλογο ερώτημα που τέθηκε λοιπόν ήταν: Πού θα επενδυθούν αυτά τα διαθέσιμα κεφάλαια για να αποφέρουν κέρδη σε μια περίοδο μάλιστα που τα δραματικά ποσοστά ανεργίας, η επισφάλεια και οι χαμηλοί μισθοί έχουν κάνει τους εργαζόμενους πιο ευάλωτους;

Το παρόν: Οι ψηφιακές πλατφόρμες στον καπιταλισμό

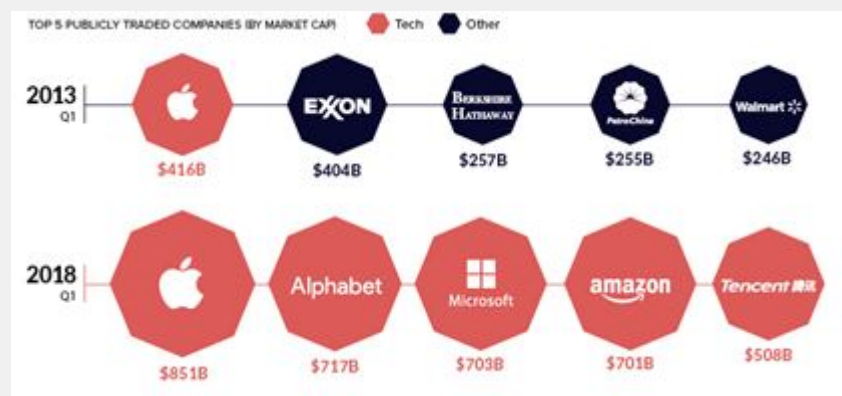
«Ο καπιταλισμός, όταν χτυπά μια κρίση, τείνει να αναδιαρθρωθεί. Νέες τεχνολογίες, νέες οργανωτικές μορφές, νέοι τρόποι εκμετάλλευσης, νέες μορφές εργασίας και νέες αγορές αναδύονται για να δημιουργήσουν ένα νέο τρόπο συσσώρευσης κεφαλαίων.

Όπως είδαμε με την κρίση της πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας τη δεκαετία του '70, η βιομηχανία προσπάθησε να ανακάμψει επιτιθέμενη στην εργασία και στρεφόμενη προς όλο και πιο λιτά επιχειρηματικά μοντέλα.

Μετά την αποτυχία της δεκαετίας του 1990, οι εταιρείες που βασίζονται στο διαδίκτυο κινήθηκαν προς επιχειρηματικά μοντέλα που αξιοποιούσαν τα χρήματα που ήταν διαθέσιμα προς επένδυση.» (Srnicek, 2017, σελ. 36)

Η μεταστροφή προς τη νέα κυρίαρχη αφήγηση σχετικά με την μεγάλη επερχόμενη κοινωνικο-οικονομική αλλαγή που θα επιφέρει η τεχνολογία με όρους όπως «4η βιομηχανική επανάσταση» (Schwab, 2016) και «δεύτερη εποχή των μηχανών» (Brynjolfsson & McAfee, 2016), συντελέστηκε μέσα στην κρίση και συνδέθηκε με την απότομη άνοδο ορισμένων μεγάλων εταιρειών ψηφιακής τεχνολογίας (Σχήμα 1).

Σχήμα 1: Συγκριτική αποτίμηση αξίας εταιρειών σε δισ. δολάρια (2013 και 2018)

Πηγή: Infographic by Jeff Desjardins (October 4, 2018) The 8 Major Forces Shaping the Future of the Global Economy

Επίσης, συνοδεύθηκε από εκατοντάδες ιστορίες περί νέων καινοτόμων επιχειρηματικών εγχειρημάτων (startups) και περιβλήθηκε από μια ολόκληρη νέα ορολογία σχετικά με το «διαδίκτυο των πραγμάτων» (internet of things), το υπολογιστικό νέφος (cloud technology), τα μεγάλα σύνολα δεδομένων (big data), την επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality), τη χρηματοδότηση που βασίζεται στη συμμετοχή πλήθους μικροεπενδυτών (crowdfunding) κ.τ.λ.

Δίπλα στον διαρκή διάλογο που διεξάγεται στο εσωτερικό ερευνητικών κύκλων που κινούνται στο αριστερό σκέλος του πολιτικού φάσματος και που περιλαμβάνει ιδέες και απόψεις σχετικά με το ρόλο της διανοητικής εργασίας στην εξέλιξη του σύγχρονου καπιταλισμού, την επικαιρότητα της μαρξικής έννοια της «γενικής διάνοιας» (Μαρξ, 1990, σελ. 539), τη σημασία της μετατροπής της επιστημονικής γνώσης σε -υποταγμένη στο κεφάλαιο- άμεση παραγωγική δύναμη κ.τ.λ., ο Srnicek (2017, σελ. 38-39) θέτει το δικό του επιχείρημα:

«...στον εικοστό πρώτο αιώνα ο προηγμένος καπιταλισμός επικεντρώθηκε στην εξαγωγή και στη χρήση ενός συγκεκριμένου είδους πρώτης ύλης: των δεδομένων. Αλλά είναι σημαντικό να είναι σαφές ποια είναι τα δεδομένα.

Πρώτον, θα διακρίνουμε τα δεδομένα (πληροφορίες περί του ότι συνέβη κάτι) από τη γνώση (πληροφορίες περί του γιατί συνέβη κάτι). Τα δεδομένα μπορεί να περιλαμβάνουν γνώση, αλλά αυτό δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση [για να είναι δεδομένα]. Τα δεδομένα επίσης συνεπάγονται την καταγραφή, επομένως ένα υλικό μέσο κάποιου είδους. Ως καταγεγραμμένη οντότητα, κάθε δεδομένο απαιτεί αισθητήρες για να το συλλάβουν και συστήματα αποθήκευσης για να το διατηρήσουν. Τα δεδομένα δεν είναι άυλα, και μια ματιά στην κατανάλωση ενέργειας των κέντρων δεδομένων μπορεί γρήγορα να το αποδείξει (το διαδίκτυο στο σύνολό του είναι υπεύθυνο για περίπου το 9,2% της παγκόσμιας κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας).

Θα πρέπει επίσης να είμαστε επιφυλακτικοί στο να νομίζουμε ότι η συλλογή και ανάλυση δεδομένων είναι εύκολη ή αυτοματοποιημένη διαδικασία. Τα περισσότερα δεδομένα πρέπει να καθαρίζονται και να οργανώνονται σε τυποποιημένες μορφές για να μπορούν να χρησιμοποιηθούν.

Ομοίως, η δημιουργία των κατάλληλων αλγορίθμων υποδηλώνει και συνεπάγεται τη χειρωνακτική εισαγωγή μαθησιακών παραμέτρων σε ένα σύστημα.

Συνολικά, αυτό σημαίνει ότι η συλλογή δεδομένων σήμερα εξαρτάται από μια τεράστια υποδομή για τη συλλογή, την καταγραφή και την ανάλυση. Τι είναι αυτό που καταγράφεται; Με απλά λόγια, πρέπει να θεωρήσουμε τα δεδομένα ως την πρώτη ύλη που πρέπει να εξαχθεί και οι δραστηριότητες των χρηστών είναι η φυσική πηγή αυτής της πρώτης ύλης. Ακριβώς όπως το πετρέλαιο, τα δεδομένα είναι ένα υλικό που πρέπει να εξάγεται, να εξευγενίζεται και να χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους. Όσο πιο πολλά δεδομένα έχει κάποιος, τόσο περισσότερες χρήσεις μπορεί να κάνει με αυτά.»

Είναι γεγονός ότι χρήση δεδομένων για οικονομικούς σκοπούς γινόταν ήδη πολλά χρόνια πριν, ωστόσο, το καινούργιο στοιχείο είναι ότι μόνον στις μέρες μας έγινε τεχνικά πιο απλή και οικονομικά πιο φτηνή η μετατροπή απλών δραστηριοτήτων σε καταγεγραμμένα και τυποποιημένα δεδομένα (όπως για παράδειγμα η επιλογή μιας θεατρικής παράστασης, ή η αγορά ενός ρούχου μέσω ηλεκτρονικής παραγγελίας και πληρωμής). Αυτό με τη σειρά του αύξησε εκθετικά την διαθέσιμη ποσότητα δεδομένων και η συγκλονιστικά μεγαλύτερη ποσότητα δεδομένων μετέβαλε τον ρόλο, τη σημασία και την αξία τους σε επιχειρηματικό επίπεδο. Όπως ανέφερε ο Φ. Παπαδάκης, υποψήφιος διδάκτορας του King's College,

παρουσιάζοντας σε εκδήλωση του Ευρωκοινοβουλίου στοιχεία για την εκθετική ανάπτυξη του ψηφιακού κόσμου (βλ. ιστοσελίδα Πόσα παραχωρούμε τελικά στα social media;), «κάθε μέρα παράγονται 2,5 πεντάκις εκατομμύρια bytes δεδομένων, το 90% των δεδομένων στην παγκόσμια ιστορία δημιουργήθηκε την τελευταία διετία, κάθε μέρα γίνονται 5 δισ. αναζητήσεις στην Google και κάθε λεπτό οι χρήστες του YouTube παρακολουθούν 4,1 εκατομμύρια βίντεο». Έτσι, «τα δεδομένα από περιφερειακή πτυχή της λειτουργίας των επιχειρήσεων γίνονται όλο και πιο πολύ κεντρικός πόρος» (Srnicek, 2017, σελ. 40). Εντέλει, τα δεδομένα μπορούν να αξιοποιηθούν

«για να εξυπηρετήσουν έναν ορισμένο αριθμό από βασικές καπιταλιστικές λειτουργίες: εκπαιδεύουν-εξελίσσουν τους αλγορίθμους και τους παρέχουν πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών· επιτρέπουν τον συντονισμό ενεργειών και την εξωτερική ανάθεση εργασιών· ευνοούν τη βελτιστοποίηση και την ευελιξία των παραγωγικών διαδικασιών· καθιστούν δυνατή τη μετατροπή των προϊόντων χαμηλού περιθωρίου κέρδους σε υπηρεσίες υψηλού περιθωρίου κέρδους· και η ανάλυση δεδομένων συνιστά η ίδια παραγωγή νέων δεδομένων, μέσα σε έναν ενάρετο κύκλο. Βάσει των σημαντικών πλεονεκτημάτων της καταγραφής και χρήσης δεδομένων, αλλά και των ανταγωνιστικών πιέσεων του καπιταλισμού, ήταν μάλλον αναπόφευκτο ότι αυτή η πρώτη ύλη θα καλούνταν να αντιπροσωπεύσει μια μεγάλη νέα πηγή εξαγωγής [κέρδους].» (Srnicek, 2017, σελ. 41)

Εντούτοις, οι περισσότερες τυπικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις δεν ήταν έτοιμες και ικανές να συγκεντρώσουν, αναλύσουν και γενικότερα αξιοποιήσουν καταλλήλως τα δεδομένα. Οι παραδοσιακές μορφές λειτουργίας και τα σχετικά επιχειρηματικά μοντέλα χρειάζονταν αλλαγή εάν ήθελαν να ωφεληθούν από τη διαθεσιμότητα δεδομένων. Την αλλαγή αυτή ήρθε να υλοποιήσει, σύμφωνα με τον Srnicek (2017, σελ. 42), ένας δυναμικός νέος τύπος επιχείρησης: η ψηφιακή πλατφόρμα. Τι είναι λοιπόν οι ψηφιακές πλατφόρμες;

«Στο γενικότερο επίπεδο, οι πλατφόρμες είναι ψηφιακές υποδομές που δίνουν τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο ή περισσότερων ομάδων. Ως εκ τούτου, τοποθετούνται ως μεσάζοντες που συγκεντρώνουν διαφορετικούς χρήστες: πελάτες, διαφημιστές, παρόχους υπηρεσιών, παραγωγούς, προμηθευτές και ακόμη και φυσικά αντικείμενα. Συχνά, αυτές οι πλατφόρμες περιλαμβάνουν μια σειρά εργαλείων που επιτρέπουν στους χρήστες τους να δημιουργήσουν τα δικά τους προϊόντα, υπηρεσίες και αγορές. Αντί να χρειάζεται να οικοδομήσουμε μια αγορά από την αρχή, μια πλατφόρμα παρέχει τη βασική υποδομή για τη μεσολάβηση μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Αυτό είναι το πλεονέκτημα έναντι των παραδοσιακών επιχειρηματικών μοντέλων όσον αφορά τα δεδομένα, αφού μια πλατφόρμα τοποθετείται πρώτον, μεταξύ των χρηστών και δεύτερον, ως το έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύσσονται οι δραστηριότητές τους, πράγμα που τους παρέχει προνομιακή πρόσβαση στην καταγραφή αυτών των δραστηριοτήτων. [...] Και καθώς όλο και περισσότεροι κλάδοι κινούνται προς την on line ψηφιοποίηση των δραστηριοτήτων τους, όλο και περισσότερες επιχειρήσεις θα αναπτύσσουν ψηφιακές πλατφόρμες. Ως εκ τούτου, οι πλατφόρμες είναι κάτι πολύ παραπάνω από επιχειρήσεις του διαδικτύου ή τεχνολογικές εταιρείες, αφού μπορούν να λειτουργούν οπουδήποτε πραγματοποιείται ψηφιακή αλληλεπίδραση. Το δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι οι ψηφιακές πλατφόρμες παράγουν το δικτυακό φαινόμενο^[5] (network effect) και εξαρτώνται από αυτό: όσο πιο πολλοί χρήστες χρησιμοποιούν μια πλατφόρμα, τόσο πιο πολύτιμη γίνεται αυτή για τον οποιοδήποτε άλλον.» (Srnicek, 2017, σελ. 43-44)

Το Facebook είναι το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα: όλο και περισσότεροι χρήστες το επιλέγουν ως μέσο κοινωνικής δικτύωσης ακριβώς επειδή εκεί θα βρουν τους περισσότερους γνωστούς και φίλους που το έχουν επιλέξει πριν από αυτούς. Από την άλλη μεριά, όσο περισσότεροι χρήστες το χρησιμοποιούν τόσο καλύτεροι μπορούν να είναι οι αλγόριθμοι που ρυθμίζουν τις ροές των δεδομένων. Αυτό όμως, σημειώνει ο Srnicek (2017, σελ. 44), «δημιουργεί έναν κύκλο όπου περισσότεροι χρήστες προσελκύουν περισσότερους χρήστες, γεγονός που οδηγεί σε πλατφόρμες με “φυσική τάση” προς μονοπώληση». Έτσι, η λειτουργία μιας πλατφόρμας που κατέχει δεσπίζουσα (μονοπωλιακή) -ή έστω πλεονεκτική- θέση σε ένα πεδίο έχει περίπου ως εξής: Οι πολλοί χρήστες προκαλούν ακόμα περισσότερους χρήστες· αυτοί με τη σειρά τους εκτελούν περισσότερες (καταγραφόμενες) δραστηριότητες· έτσι συγκεντρώνονται περισσότερα δεδομένα· τα αυξημένα δεδομένα όταν αναλύονται παρέχουν καλύτερα ευρήματα τα οποία συμβάλλουν στην βελτίωση της αποτελεσματικότητας της πλατφόρμας, η οποία με τον τρόπο αυτό προσελκύει περισσότερους χρήστες σε βάρος των ανταγωνιστών κ.ο.κ. Στη άκρη βεβαίως αυτής της αλυσίδας δεν θα συναντήσει κάποιος κυρίως περισσότερη χρησιμότητα ή ωφέλεια για τους χρήστες, αλλά τον έλεγχο -εκ μέρους της πλατφόρμας που έχει μονοπωλιακή θέση σε ένα τομέα- των «κανόνων του παιχνιδιού». Το πρόσφατο παράδειγμα του ρόλου της χρήσης των δεδομένων του Facebook από την Cambridge Analytica κατά τη διάρκεια των αμερικανικών προεδρικών εκλογών του 2016 είναι ενδεικτικό της μαζικής χειραγώγησης στην οποία μπορεί πλέον σχετικά εύκολα να οδηγήσει η σκόπιμη και κατευθυνόμενη αξιοποίηση επιλεγμένων δεδομένων.

Μετά την παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών της ψηφιακής πλατφόρμας εν γένει ως ιδιοκτήτη λογισμικού και υλικού που συγκροτεί έναν ψηφιακό χώρο για την αλληλεπίδραση μεταξύ χρηστών, ο Srnicek (2017, σελ. 47-49) προχωρά στην παρουσίαση πέντε διαφορετικών τύπων ψηφιακής πλατφόρμας:

i. Ψηφιακές πλατφόρμες διαφήμισης [advertising platforms] (π.χ. Google, Facebook), οι οποίες αξιοποιούν τα δεδομένα ως πρώτη ύλη, δηλ. συγκεντρώνουν πληροφορίες (από και) για τους χρήστες, τις αναλύουν και στη συνέχεια χρησιμοποιούν τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης για να πουλήσουν διαφημιστικό χώρο. Στις αρχές του 2016, το 89% των εσόδων της Google και το 96,6% των εσόδων του Facebook προέρχονταν από τη διαφήμιση (Srnicek, 2017, σελ. 52)

ii. Ψηφιακές πλατφόρμες υπολογιστικού νέφους [cloud platforms] (π.χ. Amazon Web Services, Microsoft, Google Cloud, IBM Cloud, Salesforce, Oracle, Alibaba), οι οποίες κατέχουν υλικό και λογισμικό που μπορούν να παρέχουν υπηρεσίες αποθήκευσης, ασφάλειας, διαχείρισης δεδομένων, καθώς και λειτουργικά συστήματα, εργαλεία και έτοιμα προγράμματα, τα οποία και εκμισθώνουν σε άλλες ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις ανάλογα με τις ανάγκες (π.χ. η Adobe παρέχει πρόσβαση σε λογισμικό της μέσω cloud με συνδρομή). Αυτές οι πλατφόρμες καθιστούν δυνατή την ανάθεση σε εξωτερικό ανάδοχο μεγάλου τμήματος της πληροφορικής και τεχνολογικής υποδομής μιας επιχείρησης (Srnicek, 2017, σελ. 62).

iii. Βιομηχανικές ψηφιακές πλατφόρμες [industrial platforms] (π.χ. General Electric, Siemens), οι οποίες κατασκευάζουν το υλικό και το λογισμικό που είναι απαραίτητα για να εντάξουν στη βιομηχανική παραγωγή διαδικασίες, οι οποίες με αισθητήρες και άλλα διασυνδεδεμένα μεταξύ τους -και με το διαδίκτυο- μέσα, παρακολουθούν κάθε σημείο και συστατικό της παραγωγικής αλυσίδας, συλλέγοντας και αναλύοντας διαρκώς εσωτερικά και εξωτερικά δεδομένα, με κύριους σκοπούς τη μείωση του κόστους και των χρόνων παραγωγής, την εξειδίκευση των εμπορευμάτων και την ευέλικτη προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ζήτησης.

iv. Ψηφιακές πλατφόρμες προϊόντων [product platforms] (π.χ. Zipcar, Spotify, Netflix), οι οποίες διαθέτουν συνήθως ιδιοκτησία των περιουσιακών στοιχείων που διαθέτουν στην

αγορά (σε αντίθεση με τις λιτές ψηφιακές πλατφόρμες, π.χ. Zipcar vs Uber), δραστηριοποιούνται συχνά σε τομείς που το οριακό κόστος αναπαραγωγής των εμπορευμάτων τείνει στο μηδέν (όπως στις περιπτώσεις της μουσικής ή των κινηματογραφικών ταινιών / τηλεοπτικών σειρών) και έχουν έσοδα από την είσπραξη τελών ενοικίου ή συνδρομής, μετατρέποντας την πώληση ενός παραδοσιακού εμπορεύματος σε παροχή της σχετικής υπηρεσίας ("good as service" model) όπως για παράδειγμα, από την πώληση στην ενοικίαση αυτοκινήτου, από την αγορά ενός μουσικού CD ή μιας ταινίας DVD στην διαδικτυακή αναπαραγωγή (streaming) τραγουδιών και ταινιών).

v. Λιτές ψηφιακές πλατφόρμες [lean platforms] (π.χ. Uber, Airbnb). Η βασική ιδέα περιλαμβάνει έναν ψηφιακό χώρο όπου μπορούν να συναντηθούν οι προσφέροντες την υπηρεσία με τους δυνητικά ενδιαφερόμενους καταναλωτές. Οι λιτές πλατφόρμες προσπαθούν να μειώσουν στο ελάχιστο την ιδιοκτησία τους (εξαιρουμένων του λογισμικού και της ανάλυσης των δεδομένων) (Srnicek, 2017, σελ. 76), να εξωτερικεύσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος του κόστους τους (εξ ων και η ονομασία λιτές πλατφόρμες), ιδίως το εργασιακό κόστος, και να κερδίσουν από αυτήν τη μειωμένου κόστους παροχή της υπηρεσίας διαμεσολάβησης. Επεκτείνονται σε μια μεγάλη ποικιλία υπηρεσιών από τη βραχυπρόθεσμη ενοικίαση κατοικίας και την ανεύρεση γιατρών, τεχνικών ή συνεργείων καθαρισμού μέχρι τη χρήση μεταφορικών οχημάτων και την αγοροπωλησία ειδών διατροφής.

Συχνά, προσθέτει ο Srnicek (2017, σελ. 49), διαφορετικές μορφές πλατφόρμας μπορούν να συνυπάρχουν στην ίδια επιχείρηση. Ο τεράστιος όμιλος εταιριών Amazon για παράδειγμα δραστηριοποιείται με όλες σχεδόν τις προαναφερόμενες μορφές.

Οι ψηφιακές πλατφόρμες, προκειμένου, σύμφωνα με τον Srnicek, να αναπτυχθούν αξιοποιούν τρεις κινητήριες δυνάμεις (Forthomme, 2017):

- i.** Το «δικτυακό φαινόμενο» (περισσότεροι χρήστες - μεγαλύτερη αξία της ψηφιακής πλατφόρμας).
- ii.** Τις διασταυρούμενες επιδοτήσεις υπηρεσιών (cross-subsidization) (οι χρήστες παίρνουν κάποιες υπηρεσίες δωρεάν, ενώ πληρώνουν κάποιες άλλες).
- iii.** Την αρχή ότι οι κανόνες της παροχής υπηρεσιών και των αλληλεπιδράσεων στην αγορά τίθενται από τους ιδιοκτήτες της πλατφόρμας.

Συμπερασματικά, όπως δείχνει η ανάλυση του Srnicek, στον κόσμο της ψηφιακής πλατφόρμας τα δεδομένα μπορούν να είναι -με άμεσο ή έμμεσο τρόπο- σημαντική πηγή κέρδους, αλλά και μέσο προσανατολισμού των συμπεριφορών και χειραγώγησης. Συνεπώς, χρειάζεται όλες οι φυσικές δραστηριότητες να καταγράφονται ώστε να μετατρέπονται σε τεράστιους όγκους δεδομένων τα οποία, μετά από κατάλληλη ανάλυση, μπορούν να δώσουν αξιοποιήσιμα σήματα και πληροφορίες εμπορικής εκμετάλλευσης.

Παράλληλα, το επιχειρηματικό μοντέλο της ψηφιακής πλατφόρμας συνεχίζει σε αρκετές περιπτώσεις την παράδοση της «λιτής παραγωγής» (ιδίως ως προς την επιδίωξη της μείωσης του κόστους παραγωγής, με έμφαση στις μειώσεις προσωπικού και μισθών), που ξεκίνησε τη δεκαετία του '70 και ακόμη πιο πολύ κλιμακώνει την αντικατάσταση σταθερής μισθωτής εργασίας από την υπεργολαβία και την εξωτερική ανάθεση (outsourcing) αυστηρά επιτηρούμενων εργασιών (Srnicek, 2017, σελ. 89).

Είναι εντέλει η ψηφιακή πλατφόρμα μια μορφή σύγχρονης επιχείρησης η οποία μπορεί να επηρεάσει καθοριστικά το σύνολο της καπιταλιστικής οικονομίας; Μπορεί να σηματοδοτήσουν, όπως ισχυρίζονται κάποιοι, οι ψηφιακές πλατφόρμες «τη στροφή από τα προϊόντα στις υπηρεσίες» και την «είσοδο σε μια εποχή που η ιδιοκτησία θα έχει πολύ μικρότερο ειδικό βάρος;» Ο Srnicek (2017, σελ. 91) δεν μασάει τα λόγια του:

«Ας είμαστε σαφείς: Δεν πρόκειται για το τέλος της ιδιοκτησίας, αλλά μάλλον για συγκεντροποίησή της. Οι δηλώσεις για μια “εποχή της πρόσβασης” είναι απλώς κενή ρητορική που συγκαλύπτει την πραγματικότητα. Ομοίως, ενώ οι λιτές πλατφόρμες αποσκοπούσαν στο να έχουν ουσιαστικά λιγότερα περιουσιακά στοιχεία, οι σημαντικότερες εξ αυτών κατασκευάζουν μεγάλες υποδομές και δαπανούν σημαντικά χρηματικά ποσά για να αγοράσουν άλλες εταιρείες αλλά και να επενδύσουν στις δικές τους δυνατότητες. Οι εταιρείες αυτές αντί να είναι απλώς ιδιοκτήτες της πληροφορίας, γίνονται ιδιοκτήτες των υποδομών της κοινωνίας. Ως εκ τούτου, οι μονοπωλιακές τάσεις αυτών των ψηφιακών πλατφορμών πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε κάθε ανάλυση των επιπτώσεών τους στην ευρύτερη οικονομία.»

Πηγή:

Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 4/2018 imegsevee.gr

Σημειώσεις:

[1] Οι δύο συγγραφείς Nick Srnicek και Alex Williams τοποθετούνται από ορισμένους σχολιαστές στην αριστερή πτέρυγα της «προσέγγισης της επιτάχυνσης» (accelerationism) που βασίζεται στην ιδέα ότι το καπιταλιστικό σύστημα που επικρατεί και οι τεχνο-κοινωνικές διαδικασίες οι οποίες το έχουν ιστορικά χαρακτηρίσει θα πρέπει να επεκταθούν, να αναπροσαρμοστούν και να επιταχυνθούν με τρόπο που θα προκαλέσει μια ριζική κοινωνική αλλαγή. Ειδικότερα, η αριστερή όψη αυτής της θεώρησης επιδιώκει να «πιέσει» τη διαδικασία της τεχνολογικής εξέλιξης πέρα από τον περιοριστικό ορίζοντα του καπιταλισμού αναπροσανατολίζοντας τη σύγχρονη τεχνολογία σε κοινωνικά επωφελείς και χειραφετητικούς σκοπούς (Βλ. Beckett, 2017). Η άποψη αυτή των Srnicek και Williams πιθανόν εμπεριέχει ένα στοιχείο υποτίμησης του κοινωνικο-πολιτικά προσδιορισμένου χαρακτήρα της τεχνικής και τεχνολογικής αλλαγής. Για την κριτική σκέψη του 20ου αιώνα, η τεχνολογία, με την έννοια της παραγωγικής δύναμης, δεν είναι μια ουδέτερη επιστημονική παράμετρος, αλλά αντιμετωπίζεται ως ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένη συμπύκνωση και αναπαραγωγικό θεμέλιο των παραγωγικών - ταξικών σχέσεων.

[2] Η προσέγγιση της αντι-εργασίας (ή της άρνησης της εργασίας) έχει συνδεθεί με μια σειρά -συνά ανόμοιες μεταξύ τους- θεωρητικές συμβολές, από την ίδια τη μαρξιστική παράδοση μέσω του Paul Lafargue, του οποίου το έργο «Το δικαίωμα στην τεμπελιά» αποτελεί μια πρώιμη εκδοχή του ρεύματος αυτού, μέχρι τους θεωρητικούς του ιταλικού εργατισμού (Antonio Negri, Mario Tronti), τα κείμενα του Andre Gorz, τη γαλλική Καταστασιακή Διεθνή και ορισμένα ρεύματα του αναρχισμού.

[3] Οι σελίδες που αναφέρονται στα αποσπάσματα του βιβλίου προέρχονται από ψηφιακή έκδοση, επομένως ενδέχεται να διαφέρουν από την έντυπη μορφή του. Επίσης, όλα τα παραθέματα έχουν μεταφραστεί από την αγγλική γλώσσα από τον συντάκτη του κειμένου, ο οποίος φυσικά ευθύνεται και για τυχόν λάθη.

[4] Στις 10 Μαρτίου 2000, ο δείκτης Nasdaq έκλεισε στις 5.048,62 μονάδες, έχοντας καταγράψει άνοδο 570% από τις αρχές του 1995. Η συνεχής καθοδική πορεία που ακολούθησε ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο

του 2002 στις 1.114 μονάδες.

[5] Το «δικτυακό φαινόμενο» υφίσταται όταν η αξία ενός προϊόντος για τους χρήστες αυξάνεται καθώς μεγαλώνει ο αριθμός των χρηστών του (βλ. <http://lexicon.ft.com/Term?term=network-effect>).